

RENDEZŐELVEK ÉS ETNOREGIONALIZMUS MAGYARORSZÁGON

Társadalmi reformterveink margójára

A. GERGELY ANDRÁS

"Tisztán politikai eszmék az emberek tömegére soha nem bírnak annyi hatással, hogy a párt, amely csak rájuk támaszkodik, győzelemmel számolhasson"

(Eötvös József: A XIX. század uralkodó eszméi)

Etnikum nélküli történelem?

A mai magyar társadalom reformja mostanra több lett, mint sürgető szükségszerűség. A „kibontakozás” céljainak megjelöléséhez — a társadalom alrendszerének megfelelően — oktatási, népjóléti, gazdasági, intézményrendszeri, jogi, kulturális és a nyilvánosságot érintő csomagtervek készülnek — etnikai és regionális szemléletű elképzeléseknek viszont nyoma sincs. S nem mintha ezt kívánnám én megalkotni vagy a „nemzet—vitát” és a szakkutatókat (Csepeli György, Szabó Miklós, Gergely András stb.) „túllépni” igyekezhetnék, de legalább megpróbálom belopni a társadalom reformalternatívái közé e felfogásmód néhány elemét.

Eötvös közismert véleményét osztom: „a politikai szabadság abban áll, hogy ne létezzék oly hatalom az államban, amely a nép nevében s — legalább közvetve — nem általa gyakoroltatik.” E liberális demokrata alapállás persze kissé avittas lett mára, hiszen a „nép nevében” már annyi szabadságfosztó hatalom uralkodott e tájon, hogy mostanság hordószónokok sem hivatkozhatják e gondolatot. A nép a maga nevében ma a bizalmi válság parlamentáris hangulatát teremti meg, midőn a többségi képviselőnek és a kormányzati felelősségnek megannyi lehetősége érvénytelennek minősült a közelmúlt korszakban. De a jogszerűség, a hatékonyság, és a képviselői vélemények fölötti abszolutisztikus hatalom a „rend” látszatának elmúltával sem nyugszik bele uralma korlátozásába. S ha a kormányzati, illetőleg politikai szervezetrendszeri reform a sokszori ígéretek után valóban eléri majd a közigazgatást, és a Tanáctörvény küszöbön álló újabb reformja valóban segít majd a lokalitások képviseltetésében, önállóságuk intézményes garanciáinak megteremtésében, akkor talán növekedhet a közbizalom. De a pusztán törvényi szó, a formális garanciák és a teoretikus alapvetés még mindig csupán szimpla látszatok lehetnek az empirikusan tapasztalt hiányérzetekkel szemben: az alkotmányos erő és hatályosság még mindig csak kormányzati teljhatalom eszközei, nem a helyi társadalmaké, a rendteremtés pedig a tekintélytisztelő és a konzervatív reálpolitikáé. A felülről végrehajtott forradalom „konzervatív forradalom”, írja Lenin az 1830-as lengyel felkelés kapcsán, s a nemzeti feladattá tett reform is sajátosan konzervatív polgári politikai eszme, illetőleg olyan „alkotmányos” gyakorlat, amely a dinasztikus-monarchikus biztonságigényt tekinti előbbreválónak a helyi és közvetlen érdekelttség kifejeződéséhez képest (Frejdzon 1976, Scott 1981, Dénes 1988). A konzervatív-

lás persze a létező és a létezhető társadalom alakításában ugyanolyan természetű politikai aktus, mint a változtatás: praktikus. Azonban a Sein vagy a Sollen pártján állni nem ugyanaz: a steril elmélet lehetősége már olyan magaslatokat jelent, ahonnan a gyakorlati élet nem megváltoztatható. A létező, a konkrét cselekvés magában hordja a lehetséges cél lényegét, a Sollen viszont lehet etikai norma is, s tartalmi lehetnek teljesen függetlenek a való világtól, ilyen értelemben pedig a társadalmi valóság kontrollja nélkül céltételezései is lehetnek hamisak és/vagy feleltelenek.

Empirikus lélek vagyok, a steril teóriáknál jobban kedvelem a tapasztalatból származó vagy az élmény erejével igazolt elméleteket. Bizonyára kiderül ez alább is, ahol a hagyománytartó érték-konzervativizmus nézőpontja alapján, a helyi társadalmak és az etnikai identitások szemrevételezésével megpróbálom az életes élményeket és a szakirodalmi tapasztalatot közelíteni. Ugy látom, hogy a praktikus, a politikai cselekvést is tételező teóriák magukban hordják vagy hordhatják azt az *etikai idealizmust*, amely a hatalmi önigazolás eszköztárában ugyanolyan nélkülözhetetlen a reformszándékok esetében, mint a reformhitelenség legyőzésében. Halaszthatatlannak látom viszont, hogy a fikcióként emlegetett, elvont társadalom helyett a szubjektumra koncentráló, konkrét identitásminőségekkel számoló felfogás kapjon helyet, s a politikai morál mai állapotának meghaladásában az *értékkonzervatív* energiák ugyanúgy kapjanak szerepet, mint a hétköznapi élet praktikus megoldásai.

Konzervatív vagy értékcentrikus?

A politikai morál és a lehetséges társadalmi intézményrendszeri reform lehetőségein gondolkodva, a Sein-ek és a Sollen-ek számos variációira lelve, az empirikus és a transzcendens valóság egymással szembeni küzdelmére találunk. A változás és változtatás igénye, illetve kényszere pedig nem egyszerűsíti, inkább túlbonyolítja a szükséges megoldásokat, alternatívákat. Amiről alább néhány vélekedést megfogalmazok, nem egyéb, mint reformkudaraink hagyományának egyik alapoka és egy sosem igazán komolyan vett alternatívának körüljárása: lehet-e, kell-e *etnoregionális* szempont a társadalmi reformhoz? S a kérdés teoretikus nem-mel megválaszolása megnyugtató-e a változás-centrikus politikai gyakorlat szempontjából?

A kikerülhetetlen társadalmi-politikai reform alapfeltétele ma már az *államhatalom elválasztása* a párhatalomtól és a politika-független civil szféráktól. Ehhez részint a *politikai gondolkodás* nálunk meghonosult *konzervativizmusának* leküzdése, részint a *lokalitás-regionalitás-etnicitás* szempontjának tekintetbe vétele szükséges. Lehetetlen a jövőt célzó elgondolások megfogalmazása ezek történetiségéből adódó tanulságainak tudomásulvétele, beépítése nélkül. Mármost az állami és a párhatalom elválasztására számos kísérlet történt az elmúlt közeles időkben, a politikai gondolkodás is sokhelyütt liberalizálódni vagy radikalizálódni látszik, de a harmadiknak említett önkormányzati és etnikai-autonomiális megfontolásra semmiféle igazi törekvést nem látok.

Meglehet, a másik két föltétel vidékén is elkelne néhány kétely. Nem venném magamra, hogy csupán az én felfogásom szerint konzervatív például a párt és a kormányzati szféra. Az uralomgyakorlás folyamán a Sein fenntartása az érdeke ennek a két érdekkörnek, s a Sollen-t csupán ígérik. Az uralkodáshoz szükséges etikai alapjuk ettől persze még lehet transzcendens, s ennyi-

ben tartalmazhat érték-konzervatív elemeket is, de csupán akkor, ha a gyakorlati politika és annak intézményrendszere ezt lehetővé teszi. Ne menjünk messzire a példáért: a politikai cselekvés intézményalkotását és -fenntartását (is) jelent, illetve ennek leépítését, megváltoztatását is. A kényszerítésre épülő politikai intézmények azonban a valósággal sehol sincsenek mindennapi viszonyban az *etikai önigazolás* hatalmi kötelezettsége szerint (Bibó 1947). Magyarországon a politikai progresszió mintegy másfélszáz éve csak (vagy leginkább) arra törekedhet, hogy politikát csináljon, intézményt teremtsen vagy változtasson meg, mely segítheti a „fejlődést”. Ily módon maga előtt kell gördítenie saját etikai alapját, a Sollen-t, s minduntalan ki kell szorítania eszköztárából a *hozott hagyományt* is, mely uralmának hivatkozási bázisa, ürügye (lásd az osztályharc olyan korai korszakait, mint a földosztás, az államosítás, téjeszesítés, B-listázás). Az érték-konzervatív és hagyománytartó felfogás ezért is *nem épülhetett bele* reformcélokba vagy progresszív kormányzati ideológiákba, éppúgy, ahogyan az etnikai szféra tudomásulvétele és a lokális társadalmi képviselő komolyanvétele sem. Illetőleg másfélszáz éve, a reformkor óta nem épülhetett tovább ez másként, mint folyamatos látszatként (lásd nemzetiségi kérdések sorát Kelet-Európában vagy a szocialista országokban). Ugyanígyen látszat a helyi önkormányzatok meghirdetése mint igazgatási politika s mint uralmi legitimáció, mint hatalmi szervezőelv és uralmi manipuláció.

Az „osztálykiváltságokra” hivatkozó történeti legitimáció az *öncéllá vált fejlődés-elv*ben éli köznapjait, cél szentesíti az eszközt alapon. Igaz, az efféle öncél egyhamar lesiklik az érvényesség útjáról, hierarchizálódik és bürokratizálódik tényleges társadalmi kontroll nélkül. A helyi társadalmak „delegátusok” keze alatti elnyomása 1945 után ismét „hagyományos”, politikailag konzervatív uralomgyakorlási módszerekhez csatlakozott, s nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a lényegében 1849 óta zsákutcás történelemben kényszerült magyar társadalom további csöndes elszigeteltségben maradjon (Bibó 1948). Az *autonómia önértéke* a hierarchikus függés és a civil-társadalmi érdekképviselő hányadosa lett (Niedermüller 1981), s a helyi társadalmak *magánvaló* léte belőlük nézve érték-ként fogalmazódott meg, „kívülről” nézvést viszont retrográdnak, konzervatívnak, uralomgyakorlást visszafogó pányvának tűnt. E kötelék elmetszése a *modernizáló szándékú állam-párt* szent kötelességévé lehetett. Az elmúlt negyven évben a politika és intézményrendszere mint normaképző, szuverén és saját logikájában elbizonytalaníthatatlan szféra került szembe a helyi társadalmak immár gyökerfosztott közegével.

Ebben a legitimációs logikában a végrehajtó szerepre ítélt és alárendeltségre kárhoztatott uralmi territórium, vagyis a helyi hatalom intézményrendszere strukturálisan kiszolgáltatott és „hivatásszerűen szolgáló” lett. Gyakorlati működése során nem „kifelé” és nem „fölfelé” reprezentál, hanem „lefelé”, mert hiszen hatalmi jogosítványait csak a direkt utasítások végrehajtásával képes igazolni. A *politikai szervezetrendszer* cselekvési célja így nem más, mint *önértékének reprezentálása, saját érdekének védelme* és erősítése. Ebben a működéskényszerben akár függetlenedhet is a célszerűségi vagy éppen etikai szempontoktól, elvei megszűnnek a progresszív irány eszközei lenni, tehát szükségszerűen konzervatívvá válik.

Miben fogalmazható meg a *politikai rendszer konzervativizmusának* és az *érték-konzervatív szemléletmódnak* különbsége?

A magyar történelemben a konzervativizmus a liberalizmus és a szocializmus eszmeirányainak összekötője volt. A társadalmi „haladás” mindenekelőttiségét hirdető liberalizmus rendszerint demokrata célokat hirdetett, de többre becsülte az individualitást, a konzervatív szemlé-

let pedig kevésbé törekedett belső kiegyezésre, mint a külső körülmények elfogadására. A politikai konzervativizmus minduntalan a „maradiság” intézményét csépelte, semmit sem vállalt a hagyományok, jogszokások, életmódmodellek, normák és mentalitások széles köréből, amit generációk hagyományoztak egymásra.

Az értékonzervativizmus az erkölcs, az értelem, az érzelmek és jövőképek, a magatartási normák és a cselekvéseket irányító eszmei megerősítések (motivációk) „hosszú láncából” vágta ki mindazt, amit a felvilágosodott értelmiségi szereptudat még értéknek tartott. Mindemellett a gondolatokhoz és intézményekhez, indítékokhoz és rituálékhoz, nemzetképekhez és szimbólumokhoz is sokkal több szál kötötte, mint a „haladás” és az államokosság nevében minden másfajta felfogást türelmetlenül elítélő politikai konzervativizmust. A „változás” és a „haladás” szinonimá tétele annak a politikai irányzatnak célja, amely a tradicionális mentalitást „retrográdnak”, „konzerválónak”, „jobbboldalinak” szokta nevezni.

Ugyanezt a politikai konzervativizmust frissíti föl a „forradalmi hagyományokra” hivatkozó, ellenséges föllépésre mindig kész, a „rendi szocializmusban” is haladáselvet kimutató mai politikai irányítás. Az értékonzervativizmus például a választás szabadságát és az állam elismerésének feltételeit az állampolgári viselkedés hagyomány-kötöttsége alapján mérte, ezt tekintette a legitimitás talpkövének. A köz uralmát a konvenciókra, tradíciókra kívánta alapozni, elfogadta például a *kisebbségi-etnikai* tudat fontosságát, szemben a pragmatikus, etnikumokat lenéző, birodalmias nemzettudatban gondolkodó politikai konzervativizmussal. A régi szokásokkal, erkölcsökkel, intézményekkel, közösségekkel, értékekkel, satöbbivel gyökeresen szakító bolsevik programideológia kifejezetten megtagadta az organikus fejlődés, a szociális harmónia elvét, s meghirdette az értékekben, a létfelfogásban, a mesterséges hagyománytiszteltetben intézményesülő etatista tömegpolitikát, amelyben vaskonzervatív dogmák kaptak főszerepet.

A hagyományhű politikai felfogás szerint a tradíciók útja a társadalmi megegyezésre orientált cselekvésmódok felé vezet. Emiatt viszont éppen a monolit hatalompolitika konzervativizmusa nem erősíti, hanem gyengíti az állam működésének egészét. Amiként a centralizáció is, ha nem a decentralizált egységek talpkövén áll. Sőt: a *centralizáció csapdája* — lassan, de biztosan — fölemészti a hatalom kompetenciáját, uralmi érvényességét és jogosultságait, végül föleszi magát a centrumot is, amely képtelen már tovább szimulálni a gazdasági és a politikai piacot (Bruzst 1987).

Ide kell venni még azt is, hogy a nem-sikeres párt legitimitása kérdésessé válhat (Pozsgay 1987), a megnevezett értékcélok érvénytelennek minősülhetnek, a reformok és kampányok kudarcai tovább rombolhatják a döntéshozók renoméját, a reformok boldogító retorikája pedig a látszatok fenntartásában merül ki, s nem leplezheti tovább az érdekkonfliktusokat és a jövőképek hiányát (Lengyel 1987a, 1987b).

Ha mindennek ellenére a politikai szervezetrendszer már semmi másban nem érdekelt, mint a *hatalmi apparátusok önérdekének*, funkcionális erősítésének megoldásában, akkor megszűnik (a korábban bármily reális) alap az etikai önigazolásra (Bibó 1947). A látszatprogresszió eszközei ideig-óráig még alkalmasak voltak legitimitás-látszatok fenntartására, azonban az organikus fejlődésre, bizalom-garanciákra és érdekreprezentációra nem (vagy csak alkalmi célokra) számító *társadalomszervezési elképzelések* gazdasági válságba, bizalmi válságba, szervezetrendszeri krízisbe, eladósodásba és elszegényedésbe, társadalmi és vagyoni egyenlőtlenségekbe, területi konfliktusokba torkollottak (Gombár 1985-86, Bogár 1987).

Mindezek előzménye, olykor következménye is a meghírdetett reform és kibontakozás gyanakvással fogadása: a látszatnyilvánosság, a képviseleti rendszer álságai, a pluralizmus tiltása és a monolit hatalom érdekelosztó jogosítványainak megkérdőjelezhetetlensége miatt a társadalomban totális (nemzeti?) ellenállás és gyanakvás, illetve fölvert közöny uralkodik el. Nem forradalmi állapot ez, de nem is absztrakt ellenállás. Nem civiltársadalmi tiltakozás vagy össznépi rebellio formáját kapja a társadalmi máskéntgondolkodás szétterjedése, hanem egyik oldalon az állampolgári (fogyasztói) közöny, (pl. euforikus hírlapfogyasztás, konzum-politizálás) a csökkenő konfliktustűrő képesség, illetve a növekvő deviancia alakját ölti, másik oldalon pedig a politikai vezetés kompetenciahiányát, az érvénytelenség belső közérzetét teszi elharapódzóvá a politikai irányító apparátusokon belül. Csupán néhány példa ezekre: a párt iránti bizalomhiány országossá nőtt az elmúlt néhány évben, s különösen az utóbbi hónapokban, tömegessé váltak a kilépések, káderutánpótlási gondok fogalmazódtak meg, visszavonulást fűjt a vezetés az operatív beavatkozásoktól, a felelősségterhektől, s megtántorodott a vezető erő a magas nyeregben (Horváth 1988, Fodor 1986, Bihari 1987). Immár észlelhetővé vált, hogy az érdekegyesékként elképzelt legfelsőbb döntéskörök, a döntéselít, illetőleg a „leadott” jogosítványait kezelő, hatalmilag önállósodó, de szervezeten kívül végrehajtásköteles helyi-területi vezetés között permanens konfliktushelyzet mutatható ki (Fekete 1987, Verebélyi 1987, A. Gergely 1986, 1988).

A reformszándékok megfogalmazódása és a reformhitetlenség közti összefüggésekből egyre több és egyre erősebb civiltársadalmi aktivitás következik a politikailag artikulációképes szférában, főleg az utóbbi két-három évben (gondolok itt a környezetvédőkre, a TEHO-ellenes akciókra, az 1985-ös választásokkal kezdődő és az 1987-es országgyűléskor is megnyilvánuló opozíciókra, a „körök korára”, a spontán mozgalmakra, a FIDESZ-re és az MDF-re stb.). A sorra-rendre születő, egyre alaposabb és jogszerűbb, egyre terjedő horizontú reformtervek számos olyan konkrét követelést és ígéretet hoztak terítékre mostanság, melyek a progresszív politikai változásokhoz kínálnak segítséget. E formális princípiumok azonban még nem elegendőek az állampolgári biztonságérzet, a jövőkép, a szabadságvágy és boldogság-esély garانتálásához, az össznépi reformérzékenység megerősítéséhez, illetve reformkészséggé alakításához. S a történő történelem, a változások sodra sem valódi biztosíték még, hisz a reformtervek már 1945 óta is minduntalan a hierarchizált társadalom *lokális szíterein* csapódtak le, s folyamatosan az „érettük, de nélkülük” élményét adják (Bruszt 1987). A példákért nem kell messzire menni: a területi igazgatás reformja a reformkori liberálisok programjában már szerepelt, s tanácstörvényeink folyamatos ígérete volt mindaddig. A mintegy esztendeje „visszaajándékozott” önkormányzati jogkörök az állami támogatások megvonásával jártak együtt (s persze a redistribúció részbeni megmaradásával) — ez pedig a „magad szolgál, ha nincs urad!” élményét jelenti a helyi társadalmak szintjén. A rurális szférában a kompetencia gyöngülése úgy élhető át, hogy talmi látszat minden új reformígéret, amíg a helyi társadalmak *nem lehetnek jelen* a döntéseknél nyomásgyakorló csoportokként, a maguk érdekeinek nyilvános megmutatásával, s még kevésbé a lokális, a regionális vagy az *etnoregionális reprezentáció* szintjén. Pedig enélkül a logokratikus rendeződésméletek és a kibontakozási retorika csupán nyomtatásképes maszlagok a „létező szocializmus” társadalmi többsége számára, hisz a civiltársadalmi részvétel és a szabadság-garanciák lennének minimumai a tömeglojalitás kiérdemlésének.

A naprakész reformtervek elemzését ebben a keretben szükségképpen mellőzni kell. De a

rendezőelvek, az állampolitikai uralkodásmódok konkrét alternatíváit már érinteni érdemes. Elsősorban Gombár téziseit persze, aki a harmonizáló demokrácia, a törvényes hivatali szabályozottság, a tudományos igényű tervezés és a kifizetődőség együttesét várja jó okkal a reformcéloktól, s ezt a szabadságirányok egyik útjaként, érdekképviselési rendszerünk és értékeink erősödésével köti össze (Gombár 1986a, 1986b, 1985). Nem hisz persze sem a korporatizmus, sem a pluralizmus egyedül érvényes megoldásában, s jogos kételyeit oszthatjuk a direkt participáció kérdésében is. Gombár mellett Lengyel, Schlett, Bihari, Schmidt Péter, Vági, Pokol, Kéri és mások is rendszerint érintik a szervezőelvek bármelyikének, illetve együttes alkalmazásuknak korlátos lehetőségét, működéskudarcait. Gyakorlatból mindannyian tudjuk, hogy amint a nagy intézményes szervezetek átvállalják az egyedek érdekeit és képviselését, egyben értékeik kezelését is magukhoz ragadják, s a centralizált reformszándék rendszerint korlátozást hoz, és a társadalom kordában tartását is jelenti egyben. Vagyis az uralmi modernizáció felemás egyértelműséggel teszi lehetetlenné a politikai szervezőelvek megfogalmazódását és módosulását.

Demokratikus rendezőelvek (korporatizmus, pluralizmus, direkt participáció) esélye nálunk

Ha nem körülményeskedő szisztematikussággal elemezzük e tisztázó reformtörekvéseket, akkor is megállapítható, hogy a *korporatizmus* nálunk még csupán az érdekezelés, érdekeformalizálás fölülről koordinált módja, egyúttal a transzmissziós szíj főadatának is ellátója, vagyis uralmpolitikai-hatalomátviteli megoldás. Irányított és engedélyezett mivolta nem alkalmas a nem-állami érdekszféra demokratikus akaratnyilvánítására, sem a horizontális kapcsolatok szerveződésére, sem a helyi uralomviselők és magánpolgárok (vagy helyi irányítók és fölélük rendelt döntéskörök) kooperációjára. A korporatizmus mint rendezőelv eredendően alkalmatlan a pártmozgalmi és osztályideológiai érdeklatformok reprezentálására, mert a prioritásokat kijelölő szervezetcentrikus és hierarchikus működésmódba véletlenül sem fér bele a demokratikus procedúra, az alulról függés biztosítása és a kisebbségi vélemény tolerálása. Ráadásul nem mentes a korporatív elv a klikkesedés, az oligarchizálódás és a monopolizálódás lehetőségétől sem, az érdekképviselés becsatornázásától sem.

Mindemellett még létezhetne nálunk a *pluralizmus* szervezőelve, ha ezt nem iktatná ki az autokratikus-önkéntes uralmi ideológia, mely nem adhatja föl a hatalmi elkülönülés biztosítékait, az ideológiai intervenció eszközeit, s ha nem akarná államosítani a társadalmat.

Az *állam túlsúlya* a korporatív és a pluralista megoldásban is veszélyt rejteget tehát — hátmég a párt-doktrína esetén túlsúlya!

Az autonómiák megtartása vagy visszaszerzése a *közvetlen döntésbefolyásolás* demokratikus technikájával rokon leginkább, hiszen nem az intézményes közvetítettség, a képviselési megoldás államhoz-kapcsoltsága a lényege. Persze nem kizárólagosan demokratikus részvételi forma ez sem, hisz az állam székhelyén meg kell legyenek az érdekkiharcoló (vagy az ipar területén például a fejlesztés-leágaztató, korporatív vagy személyes) kapcsolatok, melyek a plurális eszközár segítségével a megfelelő társadalmi-politikai tagoltság nevében hatékonyan segíthetnek. A direkt participáció, mint a politikai reprezentációból részesedő megoldás, kitöltheti a képviselési hierarchiák érdekhézagait, vitássá teheti a legitimált politikai intézmények megbízhatóságát.

gát, kényszeríthet kormányzati szinten döntéstechnikai eszközökkel — de mindezen funkciói mellett is elsősorban az öngazgatási és autonómiai bázisdemokrácia eszköze. S azért nélkülözhetetlen politikai eszköz, mert a helyi tömegmozgatás és érdekadjusztálás, illetve a bázisközösségi kezdeményezések platformja. Helyi szinten az alkufolyamatokban nem az elvont „fennállóval”, hanem delegáltjaival, nem az össznemzeti érdekekkel, hanem az elavult stílusú politikusokkal, nem a nemzeti összhangzással, hanem a manipulatív és integráló akarati folyamatokkal áll szemben a helyi társadalom. A közvetlen és befolyásolástól mentes akarattípus látszatra „anarchia” szülője, de ennek az idegenkedésnek sokkal inkább alapja és indikátora a kényszerítő központ, mint a helyi érdekcsoportok versengése. A differenciált helyi érdekképviselői csoport-orientáció megtűri és lehetővé teszi a legkülönbébb szándékok megjelenítését, s minden érdekintegrációt racionálissá tehet, jóval ésszerűbbé, mint a közvetlen tervutasítás és a hatalmi öngazdálkodás.

Más kérdés persze, hogy a válságkorszakban a sebtiben meghírdetett decentralizálódási folyamat milyen úton tudná elérni a mikroszintű részvételi akarat politizálódását, a területi hátrányok pótlását, az akaratformáló helyi szubkulturák lábraállásának és önszerveződésének (esetleg korporatív, intézményesülő) újraindulását. A közakarati szféra depolitizáltsága mint védekező eszköz működik most a fentről jött divatos ásatagságok elidegenítésére, s a passzív rezisztencia mintha szépen átköltözött volna a ködös Albionból a nagy magyar Alföldre. Az „úri” vagy rendies nagypolitika *plebejus* elutasításának (mind Bibó István, mind az etnológusok szerint) közel fél évezredes históriája van minálunk. Így a politikai részvétel trendje csak garanciális, hosszú távú rendezőelv-változás esetén indulna emelkedőre. Ez nem is csoda, miután a kompromisszum-képtelenség intézményesült formái már rosszabb hírbe hozták a demokráciát és apatikusabbá tették az állampolgárokat, mintha éppenséggel a nyílt, leplezetlen elnyomás fosztotta volna meg őket jogaiktól. De vajon a participáció intézményei és hagyományai csupán időlegesen pusztultak le, vagy klasszikus szervezőelvei is följújthatatlanok? S lesznek-e, akik nem apolitikusságot javasolnak gyógyszerül, a civil társadalom függetlensége mentségéül?

Hiszen már magában a kérdés is kihívó lehet: ha a centralizált jogkörök tömegeiből „lead” az állam a lokalitásoknak annyit, amennyi helyben szükségeltetik (ezt ki dönti el?), vajon megbomlik-e a politikai intézményrend vertikuma, s veszélybe kerül-e a makrointézmények hierarchiája, mindenhatósága is? Meg azután: hol a határa helyi érdekeknek, illetve konfliktusoknak? Az országos államhatároknál, ahol a nemzetiségek természetes határai sem vonhatók meg? Vagy a gazdasági érdekelttség-érintettség partjainál, ahol ipartelepítések, területösszevonások és megyehatár-módosítások korlátozzák kívülről a helyi-séget? Vagy a lokális *identitás-tudatok* régió-széleinél lenne helyi érdekek határa? S a politikai participációk hosszú *trendjei* meddig károsítják még a jóval elmaradottabb Kelet-Európát a Nyugathoz képest? *Az autonómiák építenek-e intézményrendet, vagy inkább az államfölszámolódásával jár együtt a dezintegráció?* A mai, illegálisan versengő helyi és centrális eliteket vagy kvázieliteket legitimált szerveződésmódok is segítik majd eztán? És valóban minden civil szféra *önmagát* korlátozza majd, ha a helyi érdeket az imperatív központi döntések nem szorongatják már? Hisz a közvetlen képviselő csak a mikroszinteken adhat teret a deformálatlan érdekeknek, de már a szétterülő *konszenzushíány* a helyi érdekek horizontális ütköztetését is alig teszi lehetővé, hát még ezek becsatornázását ...

Talán Werbőczy óta rossz uralmi hagyomány, hogy a helyi szintet lenézi a — régiesen szólva

— uralgó központ. Persze az országos vagy regionális szintet a mikroszintek nem pótolják — ez igaz. De a politikai rendszer horizontális szervezettsége vajon nem került-e örökérvényűen háttérbe? S ha a mikroszintekre leszállított döntési kompetencia, az autonóm politizálás már nemcsak csorbitja, hanem visszajára fordítja a döntésfolyamatokat, s egy csúcsán álló gúlát formál az intézményrendből — ez nem lesz-e fonákul korlátozó a központi apparátusokra nézve?

Dehogynem. Könnyen meglehet, hogy participatív alapon lokális politikai pártok, területiális egyesületek, regionális érdekcsoportocskák bújnak majd elő, amelyeknek azután területi szövetségek, kistáji szabadságkörök, képviseleti szervek, város- vagy faluszövetségek, ligák lesznek majd érdekkifejezői, szónokai. Elkülönült, autonóm egységek lesznek talán az állampolitikai szervezőelvek aktoraivá, plurális és korporatív eszköztárral, törvényi kompetenciával. Nem lesz talán ez több, mint a történeti trendek, kontinuitások modern alakzata, az egyelvű szerveződésformákat meghaladó gyakorlat, amelyben nem vaglyagosan, hanem változatosan és valóságos arányokat képviselve születnek meg ellenőrző hatalmi szerepkörök, pártok és korporációk, alkufolyamatok és direkt akciók. De (Gombár szerint is) csak a *demokratikus berendezkedésű* társadalom lehet képes erre.

Tehát a korporatizmus mint integrációs folyamat, valamint a direkt participáció mint a társadalom laikus elemének behatolása az uralkodó döntésrendbe — ez lenne a magyar politikai rendszer demokratikus modernizációjának optimális útja. Legalábbis rövid távon.

Demokratikus vágy, álomittas értéktételezés ez? Pusztá óhaj, melynek való esélyei a pártpolitikai érdekű, monopolisztikus főhatalomtól több elmozdulást várnának, mint lehetséges? Talán óhaj ez valóban — de nem hagyománynélküli közegben jelentkező óhaj! Mert bár a pluralizmus hagyománya nem túl erős minálunk, s kínosan terhelt a monolit politikacsínálás fortélyos félelmetől — ahogyan a közvetlen képviselet is több „felső ellenőrzést” szenvedett el száz év alatt, mint amennyit illúziókkal vagy döntésképes polgárgazdákkal felülmúlhatott volna. Ámde: a velleitásokba, mentalitásokba húzódva, céljait álcázva megmaradt a civil kurázsinnak számos erőtartaleka, fölöttébb politikaképes küzdőképessége, melyek mozgósíthatók még a valóban lokális célokat szolgáló küzdelmekben. S bár nem okvetlenül „szalonképes” ez a lappangó tehetnék, nem is biztosíthatja semmi, hogy intézményes érdekszerveződési garanciák nélkül ezek tárgyalásképes tartalmakat hozhatnak felszínre. De a feudális eredetre visszatekintő, a gazdasági szférát a redisztribúcióba vagy tervutasításos-beszolgáltatásos energiakiszerelésbe kényszerítő megoldások csupán bizonyos fajta lojalitásbiztosító látszatokat, erőket tudtak elszippantani a helyi kezdeményekből és eredményekből. Hovatovább épp a mentalitások, a hagyomány-területek vidékéről nem tudtak éltető energiákat elvonni és központosítani. A kun konokság, a palóc tájhűség, a hegyközségi gazdatudat, az urbánus dzsentrizmus, a tanyasi vállalkozásképeség, a sváb szorgosság, a református csoportöntudat vagy a szektás hiszékenységek és egykés néma forradalom ugyanaz maradt, mint volt. Épp itt van a konzervatív uralmi politika és az értékonzerváló helyi társadalmak közti nagy feszültségkülönbség! A példákkal ne menjünk most messzebb, csupán a háborút követő koalíciós időkg: a főhatalom cseleitől menekedve testületekbe tömörülni sem óhajtó kigazda- vagy szocdem-érzelmekek, s a monolit hatalomnak hódolni nem kész politikai magatartások a mai napig latens formákba kényszerültek, s számos változatban meg is maradtak. Látható ez a szocdemek, a kigazdák vagy a néppártiak cselekvési programjában, a katolikus vagy zsidó ellenkultúrában. Vagy nézzük csak a lappangó

pluralizmusokat napjaink kulturális és politikai közéletében, a párton belül vagy kívül — mindenképpen rejtjenek valami közös óhaját, közmegegyezéssel politikai változás- és toleranciaigényt, demokratizálódás felé nyitott bizalmat, jogállam iránti reményt, közérdekű kiegyezések iránti várakozást, döntéshozatali igényt. (Lapozzunk bele csupán az UNIO, a STÁNUM, a MAZSI, a MAVI MAGAZIN, a KÖZGAZDÁSZ, a SZÁZADVÉG vagy akár a KESZTHELYI HÍREK számaiba!)

Demokratikus regionalizmus?

A társadalmi energiák felszabadítása, a rendezőelveknek egy szerveesebben *demokratikus* megoldáshoz közelítése ma már a kizárólagosan *egyelvű hatalompolitika ellen* szóló megoldást sürgeti. A demokratikus berendezkedés autonómia-hiányos formái és álságos megoldásai már-már kedvét szegik a participációk híveinek, a korporatív megoldások támogatóinak és az érzelmi pluralistáknak is. A társadalom megbomlott osztályszerkezete, az elmaszatólódott rétegződésmodell, a konfliktuskezelésre alkalmatlan központi apparátusok szorongása és a végrehajtásban már nem partner helyi apparátusok „láthatatlan” belső konfliktusai arra utalnak, hogy a társadalmi reprodukció rendje mellett a hatalomgyakorlás is kudarcba futott a megmerevült hierarchiák okán, s a központosításnak szükségképpen föl kell fálnia önmagát. Mindez éppenséggel a legkitűnőbb reményekkel kecsegtet a *helyi társadalmak újjáéledését, a regionális és etnikai szerveződésformák térnyerését* illetően. Ezekben a szférákban még érzékelhetően megvan „valahol” a társadalmi alapértékek tisztelete, a szolidaritás, a konfliktusrendezés iránti igény és nyitottság, a kibontakozási út közösségi egyetértéssel alapuló elérése. A demokratikus szabadságfogalom a népek önrendelkezésének jogát is magában foglalja az európai tradíció szerint. A nemzet fikciója csak a nemzetiségeknek, etnikus nemzettagjainak összetartása alapján lehet társadalmi valósággá, illetve ennek hiányában az állam ellen éreznek a polgárok. A „kibontakozás” mint reformfolyamat valamiféle „nemzeti” megoldást (magyar modellt?) feltételez, ám a demokratizálódás hiánya a nemzeti megoldás hiányát is jelenti (Bibó 1948). S gondoljunk csak a kiegyezésre, a főhatalom és az alárendelt tradicionális társadalom konszenzuális kapcsolatára: mint belső megrekedés, leginkább a nemzetiségi politika és a nemzetiségi asszimiláció területén erősítette föl a konfliktusviszonyokat. Kérdés tehát, hogy a Schlett István fölvetette, nagyon is impozáns „harmadik út” nem involvált-e „negyedik utat”? A kiegyezés zsákutcája (Bibó István szerint) egyebek között az volt, hogy a zsákutcás megoldás mögött álló *félelem* felhajtóerői ütköznek meg a leosztó erővel, a *történelmi folytonosság* ürügyével bomlázva a hatalommegosztási erőviszonyokat.

Márpedig egyedül a nemzetiségeknek, az etnikai szférának nincs szüksége arra, hogy *természetes hagyományait* kényszeresen bizonygatnia kelljen (leszámítva persze a fasisztoid körülményeket). Az etnikai autonómiának azonban rendszerint nem jár politikai, közjogi vagy önrendelkezési garancia, csak egyéni és kulturális jog, s a más ajkú népesség evidensen a politikai nemzetnek tagja általában. Az etnikai szférának ez a rendies kezelése csupán átmeneti és hamis biztonságot jelent (Bibó 1948), jogintézmények és társadalmi reprezentáció szempontjából méltatlanul örökös hátrányos helyzetet, melyből politikai balfogások és brutalitások sorozata következett az elmúlt évszázadokban. Mindezt úgy vélem, hogy a társadalom megreformálá-

sa a politikai rendezőelvek felülvizsgálatát kell jelentse elsősorban, s tovább már késleltethetetlennek tartom az *etnikai rétegződés* érdekelt megközelítését. Ez a — sok helyütt már végleg megbomlott, tönkrement — értékter talán még adhat a mozgalmi vagy osztályuralmi célok helyett sokelvű (plurális) kiteljesedést, konszenzuális világszemléletet, egymást kölcsönösen föltételező programokat. S talán az etnoregionális szervezőelv az, amely még nem próbáltatott ki a közelmúlt néhány évszázadban, s nem járatódott le azokban az uralmi figurákban, melyekben az erőszakos hatalompolitikák és a formál-demokratikus ígéretek egyaránt érvényüket veszítették.

Etnokultúra — mint történelem

Etnikum nélküli történelem nincs. Osztályelvű történetfelfogás vagy nemzetkép persze van, de a népek együtt- és egymás mellett élésének a hagyomány, a kulturális folytonosság a szervezőereje.

A nyugati politológiai irodalom a hatvanas évek második felétől egyre sűrűbben tárgyalja az etnikai újjászületés és a regionalizmus problémakörét. Számos szociológiai, jogpolitikai, nemzetközi jogi, etnopolitikai és kisebbségvédelmi kutatás és tanulmány látott napvilágot nálunk is, de a harmadik világban megerősödő etno-renaissance arra hívta föl a figyelmet, hogy a glóbusz fejlődési trendjeit lehetetlen már anélkül elképzelni vagy tervezni, hogy a törmelék-népek asszimilációját és öntudatosodási jegyeit számba ne vennénk (Joó 1984, 1988, Rehák 1988, A. Gergely 1988). Megannyi etnikai közösség elgyökértelenedése, marginális helyzetű csoportok „bűnbeesése”, társadalmi területet vesztő települések elhanyagolása és elhanyaglása figyelmeztetett arra, hogy a politológiai, humángéográfiai, történeti antropológiai és néprajzi vizsgálódások nem véletlenül álltak rá a helyi társadalmak és etnikai-regionális közösségek identitásképleteinek föltárására, tradíció-megőrző szerepük definiálására, illetve alternatíváik keresésére. Államnemzetek és mikroközösségek viszonya, népcsoport-nemzetköziség trendje, etnopolitikai és jogi garanciák igénye szól nemcsak a latin, az ázsiai, afrikai országokból, de Nyugat- és Kelet-Közép-Európából is. Osztályuralom kontra önkormányzat, „kis” és „nagy” kultúrák viszálya, néphagyomány-hamisítás és tradicionális folklór konfliktusa, idealizált tradicionálisizmus és olvasztótégely-elmélet párhuzamos jelenléte hatja át régióink politikai rendeződéseivel. Az eltérő kultúrájú és eredetű populációk épp a monolit szerveződéselvek elbizonytalanodása alkalmával hajlamosak különállásukat büszke szimbólumokba fogalmazni, etnikai hagyományaikat dogmatizálni, a tömegkultúra túlsúlyait és egyneműsítő természetét elvitatni, s akár önreklámozás árán is az etnikus azonosság sikerképességét növelni.

A jövőképeink között lehetséges utakat keresve Gombár is utal az etnoregionalizmus lehetőségére, de hiányaira is, mondván: nincs tudomásunk az etnicitás markáns jelentkezéséről. (Gombár 1985-86). Ám ugyanő jelzi az állampolitikai rendezőelvek között, hogy az etnoregionális csoportok közigazgatási-jogi kezelése, illetve ezek pártosodása Európa-szerte figyelemre érdemes jelenség (Gombár, 1986, Joó 1988). A liberális autonómia-elvek és a konzervatív államellenesség pozitív értelmű tradíciója búvik meg az *etnoregionális alternatívában*: a növekvő tömegességű etnoregionális mozgalmak rendre diszkvalifikálják, bizalmi válságba vagy korporatív kiegyezésre szorítják az államokat, s a nemzeti államok nemcsak visszaszorulnak, hanem

regionalizálódnak is. (Lásd Franciaország, Belgium, Svájc példáját, vagy épp Jugoszláviáét, Szovjetunióét.) A megerősödő etnikai szférában az érdekképviselő nem a magántársadalom funkcionális erővonalai mentén, hanem a szakszervezeti-korporatív-centralizált-bürokratikus érdekreprezentáció irányai szerint (talán ökonomista alapon) rendeződik Nyugaton, s a kiépítettség szempontjából is az informális csatornák a sikeresebbek; a szakértői-közjogi státusok támogatják ezeket. Azonban az egyesületekbe vagy mammutképviselőkbe nem törekvő helyi vagy regionális csoportok eleshetnek a képviselő legitimált útjától, sőt bizalmatlanságuk is állandósulhat. Ezek a nyugati tapasztalatok és alternatívák azonban számunkra nem mindenben irányadóak, de mindenképpen figyelemfölkeltőek és megfontolandók.

Miben láthatók érzékletes jelei egy mikrorégiókban megjelenő öntudatosodásnak — Magyarországon? A kérdésnek nem vagyok szakavatottja, csupán a lokálpolitikai identitásküzdelmek tapasztalása indított a belátás új irányára felé. Talán még nincs is mód és kellő tudás összegezni és méltóképp belátni a hazai civil társadalmi mozgásoknak ezt az alternatíváját ... De egyfelől látva látszik, hogy a (vármegyei hagyomány nyomán annak maradék energiáival) számos politikai kérdésben erőre kapó regionális vagy megyeközponti kurázsi a helyi politikusok kezében fegyverként működik a centrum bástyaival vívandó küzdelmekben. Talán csak idő kérdése az „országos” politika látszategységének látványos szétesése... Fölöttébb szomorú lenne ezen meglepődni, hiszen a történeti, közigazgatási, etnográfiai és joghistóriai irodalom régóta számoltatta a kistajak-régiók önálló entitását, a tájegységi karakterek különbségeit, az antropológiai sajátosságokat. A palóc, a jász etnikum, az őrségi-hetési-hetésaljai vagy hajdúsági népeség mikrorégiális térben is érzékelhető árnyalatai, a kiskun-nagykun-jász-kun-jász identitás karaktere sem ismeretlen ma már. A belső, gazdasági és politikai gyarmatosítások és telepítések persze jócskán megbontották ezt a „régiszip” etnikai térképet, de a hagyományköltés és az eltérő kulturális ismérvek mint szervezőerők mégis a *kulturális pluralitás* jelenségkörében érvényesülhetnek. A társadalmi-politikai asszimiláció igazi mintaképei, s a magánszférában az életmód és a sztereotípiák hagyományozódása még mindig a kisebbségi közösségek rejtett kohéziós erejeként működik.

De mindezek nem azonosak a népszokások édeskés imitációjával, hanem inkább az „ingroup”-tagság kritériumait jelzik. Az etnicitás keretein belül a periférikus társadalmi szokások, a poszt-agrár életstílusban is családi ideákat, a viselkedés tudatos és tudattalan, nyilvános és privát jellegzetességeit tartalmazzák. A *hagyomány*, mint kommunikációs minta (mozdulatokban, ünneplésformákban, beszédműfajokban, bizalmas és informális kapcsolatokban, stb.) az etnikai csoportkülönbözőség legalizált tartalmait hordozza, s benne az asszimilációellenességet, a homogenizációval való szembenállást, a „perszonális kiváltságokat”, az ellenkultúrához való jogot is. Az etnikumban a biológiai folytonosság csak egy elem, a kulturális egységek értékcsereje szinte éppoly fontos, az interakciók és az azonosítást szolgáló jelképek pedig talán ezeket is fölülmúlják (Abrahams — Kalcik 1984).

Éppen ennek az „ezoterikus” szférának offenzív megjelenése az, ami világszerte nyugtalanítja a megatrendek tervezőit, s ennek maradék épsége lenne az, ami egy etnoregionális alternatívát ébreszthetne a magyar politikai rendszer reformjában. A szocio-tradicionális és reprezentacionális funkciók látszatra csak a népeletben kapnak ma még hangsúlyt, egy soron a hiedelmek-viselők-szokások körével. Viszont éppen ezek neofolklorizációja (Voigt 1987), vagyis a passzív-kollektív néprajzi tények megszokása, a mentalitásokból a társadalmi-

mindennapi élet szintjére fölkerült aktivizálódása kell elgondolkoztasson. Az etnikai-kulturális megőrző funkciók ugyanis a hagyományok megújításának lehetőségei, s ha az urbanizáció és az iparosítás csökkentette is spontán formáik megmaradásának esélyeit, tehát a modernizálódás fölzáblta jókora hányadukat, a kohéziós hatások pótlására és az identitástudat fölfrissítésére legalább annyi spontán energia keletkezett, mindenekelőtt a csoportközösségi normák családi-közösségi rehabilitálása közben.

Nem bizonyos, hogy eltökélt határozottsággal lehet állítani az etnikai tagoltságot, mint a társadalom politikai identitásának meghatározó körülményét. De tény, hogy a kulturális és területi hátrányokban, a döntéshozatali egyenlőtlenségekben, a jogi-igazgatási és participációs tagozódásban benne rejlik ma már az etnikai konfliktusok sok helyütt kiobbant változatából nem is kevés. Az önrendelkezés igényét, az asszimiláció megtagadását és a diszkrimináló politika visszautasítását mint voluntarizmus-kritikát fogalmazhatnák meg ma már az etnikai csoportok. Nem tartom lehetetlennek, hogy éppen mert az önkormányzati szabadságjogok túlterheltek a formalizált és „becsatornázott” megoldásokkal, a közeles jövőben az etnikai szféra lesz az, ahol a politikai identitás a hatalom elleni út legközvetlenebb szorosát fogja megtalálni, s ezen át az etnoevolúció dinamikus erejével hatol be a napi politika tartományába.

Hosszas elemzés tárgya lehetne megfelelő szaktudományok képviselőinek (és etnikai „megfigyelőknek”) körében, hogy miként is volna lehetséges újrapolitizálni az etnikai szférát. Annakidején, midőn az etnikum mint nemzetalkotó elem nyomatékos figyelmet kapott az európai gondolkodóktól, már megfogalmazódott, hogy pusztulhat maga az állam, de az még „korántsem vonja maga után nemzetiségének pusztulását... A saját korábbi államukat elvesztett nemzetiségek harca ... alkotja a nem egységesen nemzeti államok életének szükségképpen tartalmát ... A nemzetiségek részéről a harc kezdeményezése és folytatása természetesen... A modern kultúrállam mindazonáltal nem tehet egyebet, mint hogy a nemzetiségek ... ellenállásával — a szabadságot szögezze szembe” (Gumplowicz 1883). A nemzetiségek elleni monarchikus küzdelem jellemezte a Duna-tájon már a Monarchiát is, ez nyomta rá (sokak szerint végzetes) bélyegét az 1848-49-es magyar szabadságküzdelemre, ez volt ütközőpontja liberális és konzervatív nézeteknek, a kiegyezésnek, a századvég politikai pártprogramjainak, a tanácshatalommal bevégzett háborús és polgári demokratikus korszaknak, a két világháború közti ideológiának és államvallásnak, az antiszemitizmusok és nemzeti-nacionalista türelmetlenségek egész hazai történetének, a magyar fasizmusnak, a háború utáni rendezés kitelepítési örökléteinek..., s jöhetünk egészen napjainkig, mondjuk a romániai településpolitikai és áttelepülési manőverekig.

Kérdés, hogy országunk „kultúrállam”-e? Kérdés, hogy a „szabadság” elemi szükségletét szembelyezi-e nyílt vagy burkolt formában az itt élő etnikumok létével...? S megannyi vitás kérdés feszül még e körül.

S ha remélhetném, hogy nem tűnik tudálékos nagyképűségnek, Bibó Istvánt „továbbolvasva” Jászival, Mocsáryval és még sok más elődökkel, fölvetném, hogy mi is a kelet-európai társadalomfejlődés értelme? A szabadság és félelemmentesség, a morális és humánus tisztaság, az erőszaknélküliség, a hűbériségtől mentesség, a demokráciatisztele, a hatalomkoncentráció-ellenesség intézményes biztosítékait veszi Bibó európai értékelveknél, s maga is megjegyzi, hogy a liberális vagy szocialista gondolkodás szembe nem állítása, az értelmiségi zsarnokság veszélye és a marginális társadalmi csoportok kezelésének össztársadalmi felelőssége alapvető fejlődési követelmény lenne (Bibó 1971-72).

A kelet-európai társadalomfejlődés értelmének körülírásához — korántsem pragmatikus tézisekben, inkább a tudományos közösség elé bocsátandó kérdéseim formájában — csupán annyit szerettem volna hozzátenni, hogy figyelmünk homlokteréből ma már nem szabadna kiengednünk etnikumok és régiók teret követelő figyelembevételét.
(1989. június)

Irodalom*

- Abrahams, R. D. — Kalcik, S. (1983) „Folklór és kulturális pluralizmus” In: *Folklór — társadalom — művészet*, 14. (Budapest: Közművelődési Információs Intézet) 3: 74-80.
- Balogh I. (1987) *Szubjektum nélküli történelem? Európai alternatívák*, Társadalomtudományi Intézet, 137 o.
- Bibó I. (1947, 1980) „Az államhatalmak elválasztása egykor és most” (Akadémiai székfoglaló, 1947), *Vigilia* 6.
- Bibó I. (1948) „Eltorzult magyar alkat, zsákutcs magyar történelem”, In: *Válogatott tanulmányok* (Budapest: Magvető) 1986. 2. kötet.
- Bibó I. (1971-72) „Az európai társadalomfejlődés értelme” In: *Válogatott tanulmányok* (Budapest: Magvető) 3. kötet.
- Bihari M. (1987) „Reform és demokrácia” *Medvetánc* 2. Melléklet.
- Bogár L. (1987) „Fordulóponton a magyar társadalom” *Századvég* 3.
- Bromlej, J. V. (1976) *Etnosz és néprajz* (Budapest: Gondolat) 18-159.
- Bruszt L. (1987) A centralizáció csapdája *Medvetánc*, 4.
- Bruszt L. (1990) Nélkülünk de érettünk? In.: Bruszt L. — Simon J. *A lecsendesített többség*. Társadalomtudományi Intézet, 5—32. o.
- Csepeli Gy. (1987) *Csoporttudat — nemzettudat* (Budapest: Magvető Kiadó).
- Dayries, J.-J. — Dayries, M. (1978) *La régionalisation* (Paris PUF).
- Dénes I. Z. (1988) *Az önrendelkezés érvényessége* (Budapest: Magvető Kiadó).
- Enyedi Gy. (1987) „Tér és társadalom. Vitaindító a regionalizálásról”, *Janus* II/1. téli szám.
- Fischer, G.-N. (1981) *La psychosociologie de l'espace* (PUF: Paris).
- Fekete J. (1987) *Kriziskezelésünk krízise* (Kézirat) 406 o.
- Fodor G. (1986) „Egy új integráció körvonalai” *Világosság* 7.
- Frejdzon, L. V. (1976) „Forradalmiság és reformizmus a XIX. századi nemzetiségi mozgalmakban” Tipológiai jellemzés. *Világtörténet* 26: 139-163.
- Für L. (1982) „Nemzetiségi kérdés, magyarságtudományi kutatások” *Valóság* 1: 34-47.
- A. Gergely A. (1986) „Végvári értelmiség és helyi hatalom” *Kultúra és Közösség* 6.
- A. Gergely A. (1988) „Egy civil társadalmi lehetőség: az etnoregionális alternatíva” *Valóság* 5.
- A. Gergely A. (1990) *A pártállam varázstalanítása*. Sajtó alatt, Héttorony Könyvkiadó, 239 o.
- Gombár Cs. (1985-86) „Jövőképek — képek az ország jövőjéről” *Medvetánc* 4/1.
- Gombár Cs. (1986a) „Demokratikus rendezőelvek” In: (Szoboszlai Gy. szerk.) *Anarchizmus és rendezőelvek*. A Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve.
- Gombár Cs. — Lengyel L. (1986b) „A társadalmi reform kérdéseiről” *Társadalomkutatás* 1.
- Gumpłowicz, L. (1983) *Der Rassenkampf* (Innsbruck).
- Hanák P. (1978) „Az etnikai tudatosság reneszánsza” *Élet és Irodalom* 7.
- Hanák P. (1984) „Asszimiláció a 19. századi Magyarországon” In: *Gólyavári esték* (Budapest: RTV Minerva) 330-339.
- Hanák P. (1985) *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa* (Budapest: Magvető Kiadó).
- Hencz A. (1973) *Területrendezési törekvések Magyarországon* (Budapest: KJK).
- Hirschman, A. O. (1984) „Kivonulás, tiltakozás, hűség” *MM Szociológiai Füzetek* 34.
- Horváth Á. (1990) *Elit és hatalom* In.: Horváth Á. — Szokolczai Á.: *Senkiföldjén*. (Budapest: Akadémiai Kiadó)
- Jászi O. (1982) *publicisztikája* (Válog. Litván Gy. — Varga F. J.).
- Jászi O. (1985) *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* (Válog. Litván Gy.), (Budapest: Gondolat) Közös dolgaink sorozat.

*A témakör jelentősebb nemzetközi irodalmából bővebb utalások találhatók a *Valóság* 88/5. számában megjelent írásomban; de a kérdés avatott ismerői tollából elérhető kötetekben még szélesebb spektrum nyílik meg, lásd Kővágó László: *Kisebbség — nemzetiség*, Kossuth, 1977, Joó Rudolf: *Nemzeti és nemzetiségi önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság*, Kossuth, 1984.

- Jászi O. (1988) *A Monarchia jövője* (1918) Reprint ÁKV-Mecenas Kiadó)
- Joó R. (1984) „Az etnikai folyamatok és a politikai folyamatok néhány összefüggése” *Társadalomkutatás* 2.
- Joó R. (1988) *Emikumok és regionalizmus* Nyugat-Európában (Budapest: Gondolat Kiadó).
- Kósa L. — Filep A. (1975) *A magyar nép táji-történeti tagolódása* (Budapest: Akadémiai Kiadó).
- Lengyel L. (1987a) „Végkifejlet” *Valóság* 12.
- Lengyel L. (1987b) „Adalékok a Fordulat és reform történetéhez” *Medvetánc* 2: Melléklet.
- Lukács Gy. (1918, 1977) „Hozzászólás Fogarasi Béla Konzervatív és progresszív idealizmus című írásához” In: *Ifjúkori művek*: (Budapest: Magvető Kiadó) 837-844.
- Michaud, G. (1971) „Un concept à définir: l'ethnie” *Etnopsychologie* 2-3.
- Niederhauser E. (1977) *A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában* (Budapest: Akadémiai Kiadó).
- Niedermüller P. (1981) „Folklorizmus és társadalomkritika” In: *Folklor — társadalom — művészet* 9. (Népművelési Intézet).
- Novák L. (1986) *Település — néprajz*. Tanulmányok (Nagykőrös).
- Pozsgay I. (1987) *interjú* (Közgazdász, október-november).
- Rehák L. (1988) *Nemzet, nemzetiség, kisebbség Jugoszláviában* (Budapest: Gondolat Kiadó) Közös dolgaink sorozat.
- Schlett I. (1988) „A közép-európaiság alternatívája” *Világosság* 4.
- Scott, J. C. (1981) „Forradalom a forradalomban” *Világtörténet* 3.
- Tamás P. (1985) „A társadalmi modernizáció és a társadalomtudomány” *Magyar Tudomány*, 12.
- Településfejlesztés — helyi társadalom — önkormányzat*. Konferencia. Pécs, 1987. szept. 24-25. (Csefkó F. és Szirtes G. szerk.) (MTA RKK Pécs).
- Verebélyi I. (1987) *A tanácsai önkormányzat néhány kérdése*. Előadás a Településfejlesztés... konferencián.
- Voigt V. (1987) „Modern magyar folklorisztikai tanulmányok” KLTE Néprajzi Tanszék, *Folklor és etnográfia* 34.

PRINCIPLES OF ORDER AND ETHNOREGIONALISM IN HUNGARY

Marginal Note on Our Reform Plans

ANDRÁS A. GERGELY

Any organized society can only develop if its internal energies make it possible. Tradition is one, perhaps one among the first to be mentioned, form of possibilities or conditions. Principles of a democratic state political order require—both for the macro and local societies or communities—that central and local governments consider the needs, interests, values and objectives of the locality. In this way the political power can assure its own legitimacy, can deserve the citizens' everyday indulgence and thereby the society becomes controllable.

In the history of Hungarian society as well as of East-European political way of thinking, there is, however, a very bad sort of tradition: that of the political conservatism. During the significant periods of Hungarian history, usually dictatorial ideas, disguised as democratic, gained ground and the representatives of power of the time usually referred to some enlightened liberal past, the continuity of revolutionary revival. From the time of the Hungarian reform period—the first third of the 19th century—survives the view, even in party attitudes, which not only proclaims the principle of 'progress at all price' but regards creating and preserving values and customs or respecting tradition as its own task. This value-preserving mentality is based on the examples and Western patterns or prototypes of human rights and it is not the conservative ('retrograde') supporter of the absolutist state in politics either but just the opposite: it doubts the omnipotence of state and party-state and refuses the external pressure of 'progress' tailored by politicians.

The disintegrated social attitude, which suffers from the lack of solidarity and overwork, which is defensive concerning its own realm of values, has lost its self-assurance by now. As civil and political indocility increases, search for morals, norms of behaviour, subjective motivations and small community values strengthens. And while the political power confirms itself by 'delegitimation' and 'apologizes' by breaking with certain past, the old forms of conventions, traditions and unwritten laws are getting more and more popular among individual citizens' images of future.

The crisis of crisis management and the lack of social consensus might be the reason for the willingness of the political administration, which is failing both on economic and political grounds, to make reform-steps: reform plans are elaborated one after the other and are also used by power machineries to search for 'viable' ideologies day after day.

There is, however, one reform idea basically missing from among the more and more frequently elaborated economic, socio-political and other 'packages', one which acknowledges the ethnic and regional stratification of society. It is missing, because planners of the future themselves 'inherited' the kind of intellectual mentality which nurses meso- and macro-level ideas instead of the 'reform' of communal relationships and local societies. Albeit instead of any social stratification objective it would be more pragmatic to consider the spatial pattern of Hun-

garian society as a basic formula and acknowledge that the system of horizontal relationships of cross-county ethnic communities, or the more economically acting profitability within a regional space as well as local societies articulate rural society more deeply than it has been imagined so far.

The civil sphere of Hungarian society makes attempts to get out of the 'guardian democracy': it finds room for manifestation in a wide range of political actions and starts bargaining on local political platforms. The duality of society—power starts to get loose spectacularly: the monolith power is disintegrated and so is the pluralistic society which proved to be tolerant. Now, the traditional mentality and the value-conservative loyalty to the government—so far latently hidden among various interest-spaces and local identity-consciousnesses—start to oppose, stronger and stronger, the weakening totalitarian state. Therefore, it is not at all excluded that the political loyalty and the civil societal rationality are going to be transformed into representations of direct movements, single-target aspirations and pluralistic-democratic interests: local societies require the recognition of their identity and the 'idea of nation' may be replaced by the idea of belonging to a region, a district or a settlements. The principle of development that became autotelic, can be by now replaced by the noumenon interests of spatial and settlement autonomy which may become the supporters of an 'organic modernization'—the yeast of reviving Hungarian ethnic groups.

Transl. E. Daróczi